

УДК 94(=511.141)(439.2)"1914/1918"(093.3)

Др Чаба Катона, научни сарадник

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ, БУДИМПЕШТА

E-mail: katonacsaba@btk.mta.hu

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ У СЕЋАЊУ МАЂАРСКИХ УЧЕСНИКА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА. ПРИЛОГ ВРЕДНОВАЊУ РАТНИХ ДНЕВНИКА И МЕМОАРА

АПСТРАКТ: Аутор у свом чланку указује на чињеницу да је поводом стогодишњице избијања Првог светског рата порастао интерес историчара за истраживање докумената приватне провенијенције. Међу њима су најзначајнији дневници и мемоари. У чланку се указује на неколико примера необјављених ратних дневника и мемоара из Мађарске. Аутор закључује да истраживање личних погледа може знатно приближити тај период историје јавности данашњице. Путем личних доживљаја појављује се људско доживљавање рата, што поред конвенционалних приступа истраживања војне и политичке историје омогућава и нове могућности сазнања о светском рату.

Кључне речи: дневници, мемоари, Први светски рат, Мађарска, војник.

Од 2014. године Први светски рат добија изузетну пажњу на међународном плану како у јавности, тако и у научним истраживањима. Ова два аспекта су наравно у узајамној вези. Због тога није изненађујуће, да се поред званичних извора повећало интересовање за документе у приватној својини. У жижку интересовања доспели су документи, који су настали радом појединаца. Као пример наводимо веб-страницу <http://www.europeana1914-1918.eu>. Уредници овог сајта су себи поставили циљ, да прикупе што више дигита-

лизованих извора/докумената везаних за Велики рат. Међу овима постоји и доста личних докумената, односно докумената у приватној својини. То није случајност: Први светски рат као модеран рат, дотакао је скоро све слојеве друштва, све породице земаља учесника. И то не само војнике, који су се борили на ратишту, већ и цивиле у позадини. Путем овог сајта постало је могуће, да се овакве историјске успомене у приватној својини поделе у јавности.

Иако је протекло 100 година, прави историјат Великог рата још није исписан. Колико људи – толико ратова, емоција, доживљаја, тачака гледишта. Не поричући раније главне правце историографије, као што су историја дипломатије, или војна историја, морамо указати на важност персонализованог приступа. Приватне изворе је одувек пратила посебна пажња, али пошто су исти у приватној својини, тек се сада указала могућност да дођу у видокруг историчара. Време је да се њихова вредност почне поштовати и да се њихов садржај презентује у јавности. За илустрацију њиховог значаја можемо цитирати Ђерђа Кевера (Kövér György): „Појавом микроисторије анонимни актери историје поново су добили свој идентитет и значај“.¹

Вреди направити кратак осврт на мађарску стручну литературу, која је по овом питању настала у недавној прошлости. За име већ поменутог Кевера² везује се публикација под насловом *Dnevnici, memoari, anotirane bibliografije (Naplók, emlékiratok annotált bibliográfiája)*, у којој су приказана основна истраживања везана за састављање регистра дневника из периода од 18. до 20. века, а који се чувају у јавним збиркама Мађарске,³ односно пројекат Универзитета Етвеш Лоранд из Будимпеште, чији су резултати објављени у ванредном броју научно-историјског часописа *Emac (Aetas)* који излази у Сегедину.⁴ Студија Кевера, која је објављена 2011. године у научно-историјском часопису из Шопрона (Мађарска) *Шопрони Семле (Soproni Szemle)*, додатно је скренула пажњу на многе аспекте приватних докумената. Према томе, читаоце који су дубље заинтересовани за ову тематику можемо упутити њему, а од иностраних аутора Филипу Лежуену (Philippe Lejeune).⁵ Па-

¹ Kövér György, "Az eszlári telkes jobbágy és leszámazottai", *Családok, családfák, generációk*, (уредници: Bana József, Katona Csaba), Budapest-Győr 2007. [Mediawave Konferenciák I.] 165.

² Његова публикација која се бави личним документима: *Biográfia és társadalomtörténet*, Budapest 2014. У једној студији анализира личне документе (свог оца) из 1914. године: Kövér György, *A matúra éve: 1914, 176-192.*

³ Kövér György, "En-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés", *Soproni Szemle*, 3/2011, 219.

⁴ *Aetas*, 3/2008.

⁵ *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásából*, (уредник: Z. Varga Zoltán), Budapest 2003.

жњу би још скренули на часопис *Шопрони Семле* број 3/2011, који доноси тематски блок (Приватна историја,⁶ тематско издање Архива из Њиређхазе (Nyíregyháza),⁷ бр. 2/2014 часописа научно-историјског часописа из Будимпеште *Турул* (*Turul*),⁸ односно на број 3/2014. часописа на енглеском језику *Hungarian Historical Review* (*The History of Family, Marriage and Divorce in Eastern Europe*),⁹ те на студију Елеоноре Ковача и писца ових редова.¹⁰

Поводом Првог светског рата, од приватних докумената у овом чланку пажњу желимо скренути на два типа, а то су дневници и мемоари.¹¹ Њихово истраживање, поред тога што се главни догађаји „велике целине“ (рата) исцртавају попут мозаика, фокусирају на појединачне судбине. Дневници могу бити изузетно значајни за историчаре, који накнадно, без утицаја тренутних утисака, у поседу додатног познавања последица догађаја, али без утицаја личних искустава, покушавају упознати догађаје.

Дневник описује догађај на основу тренутних емоција, и рефлектује на њега без накнадног знања. Располаже тим значајем, што догађај бележи скоро у току дешавања. Због тога читалац има поверења у податке које чита. Али код дневника лична искуства нису могла добити довољно времена за интерпретацију, квалификацију, јер „...дневник из дана у дан ствара идентитет који је подложен сталној промени, док мемоари покушавају да са одређене временске дистанце конструишу кохерентну животну причу“.¹² Дневник је дакле тренутно доживљавање догађаја.

Супротно овом, мемоари накнадно вреднују догађаје које је њихов писац доживео. Мемоари су у сродству са дневницима по тој основу, да су њихови аутори учесници догађаја, и због тога при описивању утичу доживљене емоције. Међутим, код мемоара, приликом поновног евоцирања следа догађаја, постоји могућност да аутор – познавајући исход – акценат стави на поједине моменте, зависно од ва-

⁶ *Soproni Szemle*, 3/2011. (<http://sopszem.sopron.hu/sopszem//2011-LXV-3.pdf>).

⁷ *A személyes történelem forrásai*, (уредници: Galambos Sándor, Kujbusné Mecssei Éva), Nyíregyháza, 2014. [Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Magyar Levéltára Évkönyve, 20.]

⁸ *Turul*, 3/2014. (<http://www.mhgt1883.hu/index.php/turul-3/2014/turul-30>).

⁹ *Hungarian Historical Review*, 3/2014. (<http://www.hunghist.org/index.php/archive/79-hhr-issue/216-volume-3-issue-1-2014>.)

¹⁰ Katona Csaba, Kovács Eleonóra, "A személyes emlékezet dokumentumai", *Turul*, 2/2014, 41-47; Katona Csaba, Kovács Eleonóra, "A személyes emlékezet forrásai", *A történelem segédtudományai I. Genealógia* 3, (уредници: Kollega Tarsoly István-Kovács Eleonóra-Vitek Gábor), Budapest 2015, 157-179.

¹¹ Katona Csaba, „Naplók és emlékiratok az első világháborúból“, *Tempevölgy*, 4/2014, 69-75.

¹² Kővér, цитирано 221.

жећег система вредности приликом састављања мемоара. Акцентирани елементи може прерасподелити, може нешто изоставити, може допунити чињеницама – намерно или ненамерно – које у тренутку догађаја још није познавао, или није могао да процени њихов значај, односно који су накнадно конструисани. Све је то људски: и мемоари и дневници приказују важност саме личности. Субјекат памћења је сама личност и онда када се формира у оквирима које друштво одређује.¹³ Овај индивидуализам приказује се и у томе, да су аутори своје доживљаје сматрали толико важним, да су их записали. Ово – као на примеру светског рата – може да повећа и сазнање, да особа учествује у догађајима који формирају светску историју.

И поред свега тога, приватни документи су равноправни извори са званичним документима. Према неким мишљењима чак су и вреднији, јер званични документи презентују званичан став, односно само део стварности: „Архивистички извори настали у канцеларијама првобитно рефлектују идеологију и норме власти и могу се тумачити само у том контексту“.¹⁴

То је неоспорно али је познато да се у јавним збиркама, па тако и у архивима, чува велики број породичних архива, легата. Због тога се цитирано излагање мора модификовати. Историјску вредност приватних докумената даје баш оно, на што је указао Габор Ђани (Gyáni Gábor): ново историјско сазнање утемељује се новим тумачењем.¹⁵ Не може се оспорити ни тврдња Тибора Такача (Takács Tibor), јер је по њему онај ко у потпуности жели да реконструише прошлост осуђен на неуспех: „...документи, које користимо не садрже историју, већ само једну врсту њеног тумачења. Историјске чињенице настају путем интерпретације [...] Извори не говоре сами за себе, да је тако, не би било потребе за историчарима. Догађаји из прошлости ће тек тада постати историја, када им додамо значење. То је [...] главни задатак историчара.“¹⁶ Овај задатак се и у случају личних, приватних докумената намеће историчару.¹⁷

Недостатак апсолутне истине доказује и то, да се подаци записани у дневницима могу сучељавати, односно то да каснији читалац мо-

¹³ Jan Assmann, *A kulturális emlékezet*, Budapest 1999, 36-37.

¹⁴ Majtényi György, „Állami segítség vagy erőszakos asszimiláció? Az 1945 utáni roma történelem forrásairól és értelmezéséről”, *Cigánysors. A cigánység történeti múltja és jelene I*, (уредник: Márfi Attila), Pécs 2005, 131. Види још: Gyáni Gábor, „Levéltári kánon és történetírói tapasztalat”, *Levéltári Szemle*, 3/2008, 4-9.

¹⁵ Gyáni Gábor, „A történetírás újragondolása”, *Gyáni Gábor: Az elveszítethető múlt*, Budapest 2010, 14.

¹⁶ Takács Tibor, „A források tere”, *Élet és Irodalom*, 24/2007, 16.

¹⁷ Katona Csaba, „Szeriális történetírói kánon és levéltári tapasztalat”, *Levéltári Szemle*, 59 (2009) бр. 1, 32.

же располагати таквим информацијама, које сам писац није могао знати. Тада баш ово додатно знање може дати оквир за тумачење појединих информација. Илустроваћемо ово на конкретном примеру: Етелка Шлахта (Slachta Etelka) (1821–1876) девојка из Шопрона је јако ценила грофа Иштвана Сечењија (Széchenyi Istvánt) (1791–1860), једног од највећих политичара Мађарске у 19. веку. Била је поносна, што је по њеном сазнању, гроф имао позитивно мишљење о њеном веренику, каснијем мужу, Јожефу Секрењешију (Szekrényessy Józsefet) (1811–1877). Због тога не би јој годило, да је видела писмо Сечењија, у којем он пише: „Случајно сам сазнао, да је Секрењеши послао једну књигу Пештанске касине у Пожун. [...] ова будала прави штету, али не зна како и када.“¹⁸ Вероватно био јој разочарање проузроковало и то, да је добила информацију о томе, да је отац њене пријатељице Лори Штајнбах (Steinbach Lóri), Ференц Штајнбах (Steinbach Ferenc) (1780–?), ранији градски судија Пеште, као агент бечког двора писао извештаје о Сечењију. Чинио је то тако да то ни пред Сечењијем није била тајна, који је сматрао, да о њему бар извештава разуман човек.¹⁹

Аутор мемоара је у поседу сазнања, који датирају из каснијег периода. У овим изворима се појављује интерпретација догађаја, пречишћено објашњење. Аутор мемоара користи своје старе дневнике,²⁰ може да узме за основ вођену кореспонденцију, позивнице, програме, односно поред сећања и многобројне друге изворе. Писац мемоара у свом раду може да цитира друге ауторе, односно да свом делу прикључи разне документе. Селекција догађаја карактерише аутора, нпр. његов животни пут, шта је сматрао важним, шта истиче. Када се аутори мемоара и дневника прихвате пера, за то могу имати разне мотиве: нарацију догађаја, пружање примера, извлачење поука, подсећање на притиснута разочарења, ублажавање стварних или претпостављених неправди, самооправдање, или пуку радост препричавања догађаја.

Ови мотиви одређују ауторову тачку гледишта. Постоје приватни документи, који се одређено фокусирају на поједине фазе живота: такви су ратни дневници и мемоари. Захваљујући овима можемо упоредити слику добивену помоћу званичних извора са искуствима појединаца: колико се поклапа пропаганда са оним што су поједини људи доживели?

Да закључимо, поред заједничких елемената оба типа документа захтевају различити критички приступ истраживача, али и читалаца. Оно што је заједничко у случају (ратних) дневника и мемоа-

¹⁸ Széchenyi István, *Napló*, (уредник: Viszota Gyula), Н. н., Budapest 1982, 842.

¹⁹ Vári András, "Angol játék a magyar gyepen. A Magyar Gazdasági Egyesület előttörténete", *Korall*, 19-20/2005, 118.

²⁰ Одличан пример за ово је недовршени рукопис Антоана де Сент Егзиперија.

ра: у великој мери доприносе разумевању онога, на који начин су савременици доживели рат. Циљ овог чланка је да теоретске наводе које смо анализирали илуструје примерима.

Дневник куvara из Шомођа

Јанош Чендеш (Csendes János) је рођен 1889. у Мерњи (Шомођска жупанија), у сељачкој породици. Његов дневник читаоца приближава догађајима, који су претходили светском рату.²¹ Записи Чендеша датирају од 1910. године, а сам аутор је био учесник мобилизације, коју је Аустро-Угарска извршила поводом избијања балканских ратова. По избијању сукоба је прво доспео на српско ратиште, потом – већ у Великом рату – на руско, затим на румунско, па на италијанско ратиште. По завршетку рата живео је у свом родном селу, где је и преминуо 1975. године.

Његов дневник садржи пуно занимљивих података: у војсци је служио као кувар, и због тога главну улогу добијају записи везани за опскрбу, а бележи чак и поједине рецепте јела. Записао је, како су припремали следећа јела: супу од меса, гулаш, вариво од пасуља, парадајз сос, фаширану шницлу, кромпир пире, палачинке. Већину ових јела домаћице и данас спремају скоро на исти начин.

Чендешови записи су потекли из његовог делокруга и интересовања. Али није записао само податке везане за опскрбу војске. Наишли смо и на концепт писма, којим је намеравао да освоји срце једне даме. Иако је буктао рат, ова важна ствар није могла да чека: „Драга госпођице! [...] Ви сте имали такав утицај на мене, какав ни једна жена до сада. [...] Осећам, у читавом свом животу осећам, да једино Ви можете да ме усређите. [...] Зато молим за Вашу руку, будите ми супруга. [...] Поручите ми, да ли могу да Вас посетим. Из одговора ћу знати, да ли се могу надати срећи, или ћу заувек морати да Вас се одрекнем.“

Не знамо, коме је ово писмо било упућено, ни да ли је кувар остварио свој циљ. Мање је романтично једно друго поглавље дневника. У њему Чендеш фантазира о томе, како ће бити, кад се из рата врати кући. Додатак је то ривалству, која је била присутна између мађарског домобранства и ц. и кр. заједничке војске, али праву занимљивост чини то што је Чендеш замишљао проститутке за дочек: „Радост је дочекати тај дан, када пређем границу своје домовине. За звиждиће локомотива у Капошвару. Тамо ће стајати све курве. Здраво цуре, рећи ћете, шта има ново, кога волите? Домобрана или пешадинца? На ово су проститутке викале: живели војници из Билеће“.²²

²¹ Дневник је био у поседу архивисте из Капошвара (Kaposvár), Аните Воњо, која је млада трагично преминула лета 2014. године: постхумно јој се захваљујем, што сам имао увид у овај документ.

²² Чендеш је служио у Билећи, у IV батаљону ц. и кр. 44. пешадијског пука.

Извори не говоре о томе, како је текао Чендешов повратак кући. Но сигурно је да је жеља која се појављује у дневнику више људска, него простачка. То су осећаји човека, који из рата жели да побегне и да се врати мирном животу. Све ово је записано у дневнику који није био намењен за ширу јавност. Али баш та искреност, која произилази из тога, чини га јединственим.

Дневник ромског музичара из Шопрона

Ратни дневник, више фокусиран на трептаје душе, писао је ромски музичар Бела Мунци (Munczy Béla) (1896-1938) из Шопрона. Његови записи су изузетно важни, пошто посао истраживача историјата Рома отежава околност да претежно постоје само извори о њима, а врло је мало таквих, који потичу од њих.²³ Мунцијеве ратне дневнике је „крио“ Архив у Шопрону,²⁴ док их виши архивист Анита Д. Сакач (D. Szakács Anita) није открила.²⁵

Мунци потиче из чувене фамилије Рома-музичара и следећи породичну традицију учио је да свира виолину. Развој његовог талента прекинуло је избијање рата, убрзо је и он регрутован у војску. Служио је на италијанском (1916), а потом на руско-пољском ратишту (1917). Рат га је душевно потресао: није био милитантан тип, више је био уметничка душа: „Ако будем рањен тако, да свој позив не могу наставити, боље да останем тамо!“²⁶

Мунцијева размишљања су се и на фронту вртела око музике, желео је да се врати у завичај и стално га је мучило исто питање: када ће моћи опет да свира? Ова мисао се стално враћа у његовим записима: „Већ је прошао и осми месец, како нисам држао виолину у рукама.“²⁷ Неку утеху му је пружила вест да су у мирнијим данима и на фронту свирали ромски оркестри: „Причају, да постоји овде једна мања ромска банда, која свира официрима, један од њих је брат Манцике Банде. Срећници! Ако регимента иде на одмор, као ромски оркестар свирају официрима, а ако су на положају, онда се они враћају позадини. Молио сам их, ако могу нешто да учине за мене, да то ураде.“²⁸

²³ Nágó Zsuzsa Emese, „Roma holokaust“, *Korunk*, 11/2006, 108.

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Soproni Levéltára, XIV, 152. Munczy Lenke iratai. 2. d. 4. tét. Munczy Béla frontnaplói.

²⁵ D. Szakács Anita, „Munczy Béla cigányprímás első világháborús frontnapló (1916-1917)“, *Cigánysors A cigánység történeti múltja és jelene II*, (уредник: Márfi Attilla), Pécs 2009, 91-95.

²⁶ D. Szakács, 93.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

Мунци је тек 1917. могао да постане члан оркестра, који је свирао на фронту: „Добио сам виолину и капетан ми је наредио да свирам. [...] Дошао је и један поднаредник. Тај је веома способан, ми чинимо резервни оркестар. [...] Сутра ћемо се преселити код осталих Рома, добићемо посебан заклон и цела банда ће бити заједно.“²⁹

Значи ни боравак на ратишту није могао да сломи његове жеље. Карактеристично је, да је записао смрт Фрање Јосифа, а краља је поменуо као „сиротог старца“.³⁰ Посету новог владара, Карла IV, фронту и сам је доживео, али у запису о том догађају нема ничег узвишеног. То значи, да је лични доживљај код њега потиснуо сву позитивну пропаганду рата. Није искључено, да је сопствено душевно стање рефлектовао на лик новог краља: „Краљ је стигао после 9 сати! Обратио се свима, који су одликовани. Пришао им је сасвим близу. [...] Тако је близу стајао и мени. Има плаве очи, плаву косу и бркове, средњег је раста. Јако је сломљен, не изгледа као на фотографијама.“³¹

Не знамо тачно, када је Мунци отпуштен из војска, задњи записи у његовом ратном дневнику су из 1917. године. Није претрпео такво рањавање које би му сломило каријеру. По повратка у Шопрон основао је свој оркестар. Његов животни пут је ипак остао недоречен: умро је млад, тек навршивши 40-у годину. Његов дневник је успомена на човека, коме је и сама помисао рата била страна. Један прави уметник је у свом дневнику забележио лично и страдање својих другова на ратишту.

Мемоари столара из Торде

Пример бележења догађаја непосредно после одигравања су мемоари Гезе Фориша (Foris Géza) (1890–1977), столара из Торде.³² Фориш је био образован човек из Ердџа, који се занимао за историју, географију и књижевност, а живео је од заната, и које се оженио 1916. године. Поставља се питање, зашто није служио на фронту? Разлог томе је баш рат, јер је после краће службе на ратишту рањен, а након опоравка је као неспособан за даљу службу враћен кући. Своје доживљаје није описао у дневнику, већ као мемоаре 1915. године, али под свежим утисцима доживљаја. Ради се дакле о таквим мемоарима, чије је састављање мотивисано свежим доживљајима. Фориш је као рањеник био „осуђен“ на физичко мировање, и вероватно га је досада натерала на писање.

²⁹ Исто.

³⁰ D. Szakács, 94.

³¹ Исто.

³² За уступање захваљујем се колегиници Беати Кулчар (Kulcsár Beáta). Објављено: Kulcsár Beáta, „Az 1914/15-iki harcunk az orossal. Foris Géza háborús visszaemlékezései“, *Pro Minoritate*, 2/2014, 59-84.

Форишови мемоари су потпуно растерећени емоција. Фриволност Чендеша, као и осетљивост Мунција му је страна. Фориш се сећа ратних операција, борбених дејстава. Концентрише се на описивање физичких напора које је преживео, као и на своје рањавање, које описује натуралистички детаљно. Фориш није сумњао у то, да се борио за добру ствар, за отаџбину, за правду, за краља, и да је кажњавао непријатеља због почињених злодела. Кулчар указује на следеће: „...појављују се неки појмови (отаџбина, херојство, дужност), чије значење је усвојио из друштвеног памћења путем социјализације, и које је уклопио у личну свест и сећање. Ова значења су одредила не само његов став према минулим догађајима, већ и према тумачење у будућности, на основу тога је могао постати јунак који пркоси смрти.“³³ Прва реченица мемоара гласи овако: „Стигао је судњи час, који је читаву Европу у крвопролиће повукао, да нација против нације, човек против човека, и брат против брата да се бори.“³⁴ После овог патетичног увода следе описи борби, али без претераног заноса.

Ако није реч о борбеним дејствима, до изражаја долази и Форишева осетљивија страна карактера. Писао је песме у којима је он сам главни лик. На основу његовог дела под насловом „Моја патње у животу“ може се закључити, да није имао лаку судбину: „Нисам имао такву годину, ни дана/Да нисам патио. [...] Толико сам патио читавог живота/Чудо је да сам жив, чудо је да ме још има/И нисам преминуо давно.“³⁵

Својствени је елемент, како се један међународно прихваћен назив/топос за Русију, „руски медвед“ појављује у његовим текстовима: „10. августа је батаљон кренуо из Ђулафехервара у Галицију, да се бори против руског медведа. Заправо против тиранина са Севера, који је желео да нам узме све.“³⁶ Ово је занимљиво и због тога, јер се овај назив („медвед“) у многим другим дневницима не појављује, па је вероватно да се код Фориша јавља под утицајем раније читаног штива. Мемоари сведоче и о томе да је столар био плаховитог карактера. Иначе вероватно не би записао, да је оружјем хтео да нападне једну девојку: „...једна девојка, вероватно руске крви, почела је да показује да су топови срушили њену капију. [...] хтео сам је пробости бајонетом, али су ме другови задржали. Био сам бесан, јер је она тврдила да је већа штета што су јој наши топови срушили капију, а није била штета, што су Руси спалили $\frac{3}{4}$ села.“³⁷

³³ Исто, 62.

³⁴ Исто, 69-70.

³⁵ Исто, 80.

³⁶ Исто, 70.

³⁷ Исто, 72.

Форишови мемоари су свесно писано дело, намењено и за друге. Зато је и зачуђујућа споменута белешка. Тон описа објашњава да је своје дело наменио и другима за читање, а исто тако и то, да се његови мемоари поклапају са званичном пропагандом. Највероватније је да је он стварно веровао у правичност рата. Питање је да ли је касније променио став? Но, на ово питање на жалост не можемо одговорити.

Мемоари доминиканског монаха

Недовршени мемоари доминиканца Корнела Беле (Bóle Kornél) (1887–1961) под насловом *Moju putevi (Utaim)* чува доминикански архив у Вашвару (Vasvár).³⁸ Беле је у доминикански ред ступио 1903. године, а 1910. је постао свештеник. У периоду између 1923. и 1943. био је уредник верског часописа *Kredo (Credo)*, а између 1929. и 1931. је био приор доминиканског реда у Пешти. Од 1953. је живео у Панонхалми (Pannonhalma), где су му тадашње власти одредиле обавезно место боравка. Он је заправо почео да пише дневник који је касније допуњавао мемоарима, и тако чини прелазни жанр између ова два типа. Мемоаре везане за Први светски рат написао је 1959. године. Његова литерарна заоставштина није непозната истраживачима,³⁹ јер одломци његовог „америчког“ дневника⁴⁰ су недавно публиковани. Са овом темом бавила се Анита Мате (Máté Anita),⁴¹ а са списима под насловом *Moju putevi* Магдолна Гилањи (Gilányi Magdolna).⁴²

У времену атентата на престолонаследника Франца Фердинанда (Franz Ferdinand), Беле је службовао у Будимпешти. У пролеће 1914. кренуо је у обилазак земље ради сакупљања прилога. Беле је своје мемоаре писао као побожан човек, који није служио на ратишту. Осећа се његово изненађење, када је 1915. схватио, да се ратни сукоб неће завршити према плановима „Блитзкрига“: „Све више се уплићемо у светски рат. Све је мање наде, да ће се брзо завршити. Страх је завладао нашом земљом, када су се Руси бацили на Аустро-Угарску војску, да би од при-

³⁸ Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára. Bóle Kornél hagyatéka.

³⁹ О путовањима Корнела Беле и о дневницима који су настали у том периоду опширно предавање је одржао Балаж Загорхиди Цигањ, директор Збирке доминиканског реда 17. септембра 2014. године.

⁴⁰ Bóle Kornél, „Missziós élményeim (Amerikai napló 1927/28)“, *Tanítvány*, 3/2013, 62-75; Bóle Kornél, „Mindig beljebb a dolgok ismeretében“ (амерички дневник), *Tanítvány*, 4/2013, 77-89.

⁴¹ Máté Anita, Bóle Kornél amerikai útinaplója – mint történeti forrás, *Tanítvány*, 4/2013, 90-100.

⁴² Gilányi Magdolna, „Krisztusért jártam mindenben követésgben“ – Bóle Kornél OP: *Utaim, Turul*, 1/2015, 1. [објављивање у току]; Gilányi Magdolna: Egy domonkos szerzetes I. világháborús feljegyzései – Bóle Kornél: OP: *Utaim, Tanítvány*, 2/2015. [објављивање у току]. За уступање рукописа и овим путем се захваљујем.

тиснуте француске војске одвукли Немце. Аустроугарски Главни штаб на челу са генијалним Конрадом Хецендорфом је зауставио страховиту руску војску, али напад је ипак стигао до наше земље, до Марамароша.“

У овом запису се осећа ратна пропаганда, уверење из 19. века о праведном рату, која се угнездила у његовој души. Пристрасно назива Франца Конрада фон Хецендорфа (Franz Conrad von Hötzendorf) (1852–1925) генијалним, а руску војску страховитом. Његово уверење се променило када је видео патње: „Пуно патње, ране од смрзавања, пуно јаука и мука сам видео тада.“ Сивова стварност ратних времена се огледа и у томе, када је кренувши у Озд (Ózd) искусио сумњичавост ратних времена: „Тих дана, почетком марта [...] водила се борба за тврђаву Пшемишл. [...] Гвоздени шилци, који су наши постављали у шанчеве око тврђаве, производили су се баш ту, у Озду. Жандармерија је строго контролисала све, који су се ту задесили. Када сам се у својој, за њих непознатој свештеничкој одори шетао по железничкој станици, жандарм са натакнутим бајонетом ме је прозвао да се легитимишем.“

Али ни ова искуства нису променила његов став, да се у рату сукобљавају добро и зло, јер је и деценијама касније писао о томе, како су Руси прегазили Галицију. Сачувани су и најситнији, наизглед безначајни детаљи сећања, ко зна због чега? Можда захваљујући ранијим записима, можда услед игре људске меморије и памћења: „...споменућу, када су немачке и аустроугарске трупе пробојем код Горлице зауставиле руски парни ваљак, добри старац је рекао, ако освојимо Лавов, платиће буре пива. Лавов освојен, пиво мање-више наплаћено...“

Беле је спас потражио у вери: „Што више тонемо у рат, све више се окрећемо Богу, тражимо његову помоћ. Због тога је био 30. маја мимоход из будимске тврђаве до Базилике кроз мост Фрање Јосифа и кроз булеваре. Велика маса. Можда је било и 300 хиљада људи.“

Све у свему, Белеови мемоари су посебан запис који потврђује, да се његово убеђење по питању правичности Првог светског рата није променило. Његови ранији записи су и 1959. јако утицали на њега: коришћена терминологија и описи су се стабилизовали и нису се мењали ни после толико времена: није знао, или није желео да држи дистанцу.

Мемоари будимпештанског цариника

Пети мушкарац, чије ћемо записе цитирати, је служио на једном патролном броду, који је на Дунаву ловио кријумчаре.⁴³ Аутор записа, који се тренутно налазе у приватном власништву, је Антал

⁴³ Katona Csaba, "Egy pénzügyőr visszaemlékezése: a János őrhajó szolgálatáról 1913-1918-ban a magyar-szerb határon", *Bácsország*, 3/2009, 134-136.

Вегвари (Véghvári Antal).⁴⁴ У време писања мемоара он је био царински инспектор у пензији, а за време Првог светског рата служио је као капетан патролног брода „Јанош“ („János“).

Аутор је рукопис завршио 1942. године, већ за време Другог светског рата. Мемоари нису писани стихијски, већ по молби, за потребе Музеја царине. Вегвари у мемоарима пише да је стављање у службу патролног брода „Јанош“ 1913. године на Сави и Дунаву била новина у раду Царине, која је и чувала границу. Првобитни задатак патролног брода је било спречавање кријумчарења, али је избијањем рата 1914. године стављен у ратну службу.

Мемоари су резултат прецизног рада, и у њима се огледа темељитост њиховог писца као службеног лица. То се види и у прецизно састављеном садржају, коју је Вегвари сачинио на крају свог рукописа. Рукопис је, поред Увода, поделио на шест поглавља: I Опис граничне деонице, II Служба на граници, III Поступак контроле, IV Ратна служба, V Слом, VI Спасавање патролног брода „Јанош“.

Код Вегварија можемо читати о бомбардовању Панчева, или о путевима брода за Београд, када је превозио немачке официре. На крају је Вегвари овако писао: „Надам се, да сам циљ постављен у Уводу, да се будућим поколењима сачува успомена на царинску службу, овим мемоарима постигао.“ Као педантан службеник догађаје је забележио из мађарског аспекта са одређеном дозом крутости. Али уместо о славним подухватима, више можемо сазнати о свакодневници, о сировој стварности што указује да је доживљај рата утицао на њега.

У односу на Форишове мемоаре, ово дело је другачије и у том смислу да је боље израђен, свесније припремљен. Највећа разлика је та што је настало неколико деценија после догађаја које описује. Због тога се појављују појмови и употреба термина из 1940-их године, што модификује значење мемоара.

Закључак

Наведени извори, без тежњи ка потпуности, служе за пример да покажемо, колико неоткривених извора, колико приступа још чека истраживача поводом истраживања рата. Овде смо могли срести пет различитих приступа, од стране пет различитих аутора. На крају би скренули пажњу на још један аспект. То је јединствена могућност, да се историја рата записана у дневницима и мемоарима упозна са јав-

⁴⁴ За уступање захваљујем се Чаби Борош.

ношћу кроз образовање. Уместо презентације великих размера, помоћу оваквих извора се ова ера може више приближити човеку данашњице. Када говоримо о жртвама и разарањима, које је рат проузроковао, бројке често скривају личне трагичне судбине. Сви познајемо појаву, када неко седећи пред телевизором слуша о томе, колико је жртва однела нека елементарна непогода, или терористички напад, а да га то заправо и не додирне. Деси се, да исти човек пола сата касније заплаче због горке судбине једног од јунака латиноамеричке сапунице. Из чега произилази ова, наочиглед необјашњива појава? Првенствено због тога, јер филмски ликови имају лице, глас, личност и осећаје, а гледалац се везује за то. Исто се деси, када неког упознамо на основу записа које је некад сачинио. Ако рат посматрамо кроз доживљаје појединих конкретних особа, онда се уместо бројки, колона и армија појављују поједине личности. Потискује се поједностављујући приступ („непријатељ“, „војска“). Уместо тога упознајемо причу појединца, његов живот, породицу, завичај, рад, односно слом његовог животног пута. Учесници догађаја великих размера, попут рата, се овако могу персонализовати. Добиће име и презиме, лик, сопствену судбину, повратиће им се идентитет и личност. А потоње генерације се лакше могу поистоветити са конкретном особом. Тако је лакше схватити одређени историјски период, разумети свакодневницу рата на фронту, а такође и у позадини.

(са мађарског језика превео Тибор Молнар, виши архивиста)

Dr. Csaba Katona, Research Associate
INSTITUTE OF HISTORY, BUDAPEST

WORLD WAR I FROM THE HUNGARIAN PARTICIPANTS' POINT OF VIEW: THE VALUE OF WARTIME DIARIES AND MEMOIRS

(Summary)

This year marks the 100th anniversary of the outbreak of World War I, and this seminal event in world history is highlighted by numerous books, special studies, and reports. An important part providing new information on World War I is the search for unpublished private papers. Individual viewpoints and experiences are contained in sources that generally mirror and incorporate individual views, and the relevant personal reflect

experiences of people living ordinary lives. These include World War I era diaries and memoirs, many of which remain available provide special research opportunities for researchers. Several cultural, social, psychological, and strategic historical themes can be discovered by their use, as they can be excellent sources regarding relations between nations living side by side or waging war against each other. The most important aspect is that through them we can learn the individual stories, intense experiences, and written thoughts of "ordinary" people, and they reveal levels of historical past that cannot be learned by studying great politics. With the help of these personal accounts, we can compare official wartime propaganda to a soldier's experience on the front line. What did it mean in reality for him that the official papers coded as heroic war for God, home, nation, king, etc.? This paper seeks to show the special historical value of such sources by highlighting several wartime diaries and memoirs, featuring one of the most interesting, the most individual ones: that of Bela Munczy. Born in 1896, he was a descendant of a famous Gypsy musician family in Sopron. During the Great War, he served on the Italian Front in 1916 and on the Russian/Polish Front in 1917. His six-volume diary, containing entries written between 4 February 1916 and 31 December 1917, records his impressions of his front-line combat experiences.